

KONINKLIJK INSTITUUT
VOOR TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE

BIJDRAGEN

TOT DE TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE

DEEL 147
1e AFLEVERING
1991

JOURNAL OF THE ROYAL INSTITUTE OF
LINGUISTICS AND ANTHROPOLOGY

TAAL EN IDENTITEIT: INDO-ARISCH EXPANSIONISME IN OOSTELIJK NEPAL

Il faut aider les langues menacées d'extinction; elles ont droit à toute la sollicitude que l'on témoigne aux cathédrales romanes, aux fresques de La Chaise-Dieu ou aux châteaux de la Renaissance: la disparition d'une langue est une perte pour toute l'espèce; c'est celle d'une des facettes du visage de l'humanité, d'un des témoignages de sa mémoire: une langue menacée est un monument en péril.

Claude Hagège (1987:200)

De Sino-Tibetaanse taalfamilie kent twee hoofdtakken: een Sinitische en een Tibeto-Birmaanse. Het Tibeto-Birmaans heeft vele vertakkingen, waarvan één wordt gevormd door de Kirāntī talen. De sprekers van Kirāntī talen vormen de inheemse bevolking van de oostelijke Himalaya, van het gebied rondom het Kāṭhmāṇḍū-dal in het westen tot aan de Tīṣṭā in het oosten.

De Kirāntī volkeren behoren tot het Mongolide hoofdras, terwijl de sprekers van de Indo-Arische talen in Nepal tot het 'Arische' hoofdras behoren, in het Nepalees *ārya*. De Nepalese term *ārya mānche*, 'Ariër', is voor de inheemse bevolking van de oostelijke Himalaya synoniem met *kālo mānche*, 'zwarte mens'. De mensen van het Arische ras hebben immers een donkerder huidskleur dan de inheemse, Tibeto-Birmaanse talen sprekende bevolking van de Himalaya.

Natuur is genetische informatie die wordt overgedragen door de genen. *Cultuur* is extra-genetische informatie (Dawkins 1976:203-215, 1982: 109-112; Kortlandt 1985; Kozlovsky 1974:54-55; Wilson 1978:15-53). Menselijke cultuur wordt vooral overgedragen door taal en dit geldt des te meer voor complexe extra-genetische informatie, waaronder culturele tradities die niet zelden aan een bepaalde gemeenschap eigen zijn en

SJORS VAN DRIEM, een KNAW-onderzoeker die gespecialiseerd is op Himalaya-talen, promoveerde aan de Rijksuniversiteit te Leiden. Zijn twee voornaamste publikaties zijn: *A Grammar of Limbu* (1987) en *A Grammar of Dumi* (1990). Dr. van Driem is bereikbaar op de Vakgroep Vergelijkende Taalwetenschappen, Rijksuniversiteit te Leiden, Reuvensplaats 3, Leiden.

de identiteit daarvan in sterke mate medebepalen. Omstreeks 1910 droeg Ferdinand de Saussure (1987:40) voor dat ‘les moeurs d’une nation ont un contre-coup sur la langue, et, d’autre part, c’est dans une large mesure la langue qui fait la nation’, of, in de woorden van Hagège (1987:80), ‘la langue est aussi génératrice de culture, tout autant qu’informée par la culture’.

Het uitsterven van de inheemse Kirāntī talen in het oosten van de Himalaya leidt tot de verdwijning van de Kirāntī culturen. Een cultuur kan diepgaande veranderingen ondergaan zonder dat de positie van haar taal wezenlijk wordt aangetast; ook kan een cultuur zich verspreiden over taalgrenzen heen. We hebben met een andere situatie te maken wanneer de taal van een kleine groep het veld moet ruimen voor die van een overheersende groep. De mondelinge overleveringen, godsdienst en mythologie van de Kirāntī’s en het inheemse levensaanschouwelijke begrip-*pen*apparaat zijn sterk taalgebonden. Bij Kirāntī’s die Nepaleestalig zijn opgevoed en de taal van het eigen volk niet machtig zijn, ontbreekt nagenoeg iedere kennis van de eigen mondelinge overleveringen en van de inheemse godsdienst. Bij deze Kirāntī’s is de nationale identiteit als Nepalees en als Hindoe doorgaans sterker dan de identificatie met het eigen volk en zijn cultuur. Bij Kirāntī’s waarvan de moedertaal de eigen taal van het volk is, zelfs bij hen die bekeerd zijn tot het Hindoeïsme of een andere uitheemse godsdienst, is de identificatie met het eigen volk sterker ontwikkeld dan de Nepalese nationale identiteit.

Bij de Kirāntī’s van oostelijk Nepal blijven slechts ontzielde sporen van de inheemse cultuur en religie over nadat zij linguïstisch geassimileerd zijn aan het Nepaleestalgige bevolkingsdeel. Ook al stellen bijvoorbeeld enigszins afwijkende eetgewoonten een linguïstisch geassimileerd Kirāntī volk in staat zich etnisch te profileren binnen de moderne multi-etnische Nepalese samenleving, toch maken zulke gewoonten geen deel meer uit van het culturele en levensaanschouwelijke organische stelsel, waaraan ze ooit hun betekenis ontleenden. In oostelijk Nepal heeft het verlies van de inheemse talen een volledige breuk met de oorspronkelijke Kirāntī cultuur tot gevolg. De talrijke nieuwe gebruiken en het gedachtengoed van linguïstisch geassimileerde Kirāntī’s zijn die van de Indo-Arische cultuur. Linguïstisch geassimileerde Kirāntī’s zijn op de eerste plaats Nepalezen.

Taal en kastenhiërarchie in Nepal

Het primaat van het Nepalees in het gebied dat tegenwoordig Nepal heet, is historisch van recente oorsprong. De taal van de Gorkhā veroveraars van de achttiende eeuw heette Khas Kurā, ‘de taal van de Khas’, of Parbatiyā, ‘bergdialect’. De Khas waren voordien een Indo-Arische minderheid in het westen van het huidige Nepal waar voornamelijk Tibeto-Birmaanse volkeren woonden zoals de Gurung, Magar, Khām, Rājī, Rāuṭe, Bhrāmu en Thakālī. Het feit dat de meeste andere sprekers van Indo-

Arische talen in de Ganges-vlakte wonen, verklaart de term Parbatiyā.

In de tweede helft van de negentiende eeuw veranderde Jaṅg Bahādur Rāṇā de naam van de taal der Khas in Gorkhālī, ‘de taal van de Gorkhā’s’. In 1905 riep Candra Śamśer Rāṇā het Gorkhālī uit tot de nationale taal van het koninkrijk Nepal en herdoopte de taal tot Nepālī ofwel Nepalees, een term die daarvóór uitsluitend betrekking had op de Tibeto-Birmaanse taal van de Nevārī’s. De term *Nepāl* zelf sloeg oorspronkelijk ook alleen op het dal van Kāṭhmāṇḍū waarvan de Nevārī’s de inheemse bevolking zijn, en de term Nepāl wordt nog steeds in het huidige Nepal vaak in deze oorspronkelijke betekenis gebruikt.

Ofschoon de toenmalige koning van Gorkhā, Pṛthvī Nārāyaṅ Śāh, reeds in 1768 het dal van Kāṭhmāṇḍū veroverde, kwam oostelijk Nepal, vanouds bekend als de Kirānt, pas in 1786 definitief onder het bestuur van de Gorkhā’s. Vóór de komst van de Gorkhā’s regeerden de inheemse staats-hoofden in de Kirānt vrijwel autonoom over hun traditionele stamgebieden. Pas in de loop van de laatste tweehonderd jaar is het oosten van Nepal op grote schaal gekoloniseerd door Indo-Ariërs, en door allochtone Tibeto-Birmaanse groepen uit het westen van Nepal zoals de Nevārī, Gurung en Tāmāng.

Het gebruik van de inheemse talen in midden- en oostelijk Nepal kwam onder druk te staan tijdens het bewind van Jaṅg Bahādur Rāṇā (*imperabat* 1846-1877). Vooral het gebruik van het Nevārī en het Limbū werden door het Rāṇā regime onderdrukt. Het Nevārī is de inheemse taal van het Kāṭhmāṇḍū-dal, en het Limbū is een Kirāntī taal gesproken in het oosten van Nepal die pas in de zeventiende eeuw een eigen literaire traditie had ontwikkeld. Jaṅg Bahādur Rāṇā verbood de Limbū’s van oostelijk Nepal het gebruik van hun eigen schrift en het bezit van Limbū boeken werd strafbaar gesteld. Het gevolg was het uitsterven van de inheemse letterkundige traditie van de Limbū’s.

In 1854 werd tijdens de regering van Jaṅg Bahādur Rāṇā een in de Hindoe-wereld unieke wet ingevoerd: de Mulukī Ain. De wet legde de structuur van de Nepalese kastenhiërarchie vast en ook de omgang tussen de verschillende kasten. De veel oudere codex van de Malla koning Jayasthiti Malla (*imperabat* 1382-1395) had slechts binnen de hindoeïstische Nevārī gemeenschap in het dal van Kāṭhmāṇḍū gegolden. Het unieke van de Mulukī Ain ligt in zijn recente oorsprong, zijn gedetailleerde karakter en de opname van diverse niet-Indo-Arische volkeren in het kastenstelsel. De Mulukī Ain bepaalde de plaats van die niet-Indo-Arische volkeren in het kastenstelsel en regelde de omgang tussen de bestaande Indo-Arische kasten en de verschillende inheemse Tibeto-Birmaanse volkeren. De expliciete hiërarchie van vijf lagen die in 1854 door de Mulukī Ain werd vastgelegd, weerspiegelt de richting van linguïstische assimilatie in Nepal.

De Nepalese taal maakt geen onderscheid tussen ‘stam’ en ‘kaste’ (*jāt*); westerse wetenschappers doen dat wèl. De Kirāntī volkeren van oostelijk

Nepal vertonen de vijf eigenschappen die volgens Gellner (1986:115) binnen de Zuid-Aziatische context een ‘stam’ definiëren, namelijk ‘little internal stratification; few full time specialists, and therefore no division of labour; dependence, now or in the past, on swidden agriculture or pastoralism; a tendency in the past to lie outside of the boundaries of state control; its own religious specialists so that the Brahmans or other priests of the Great Traditions of South Asia are not regularly made use of’. Het voortbestaan van een ‘stam’ hangt af van het behoud van de eigen taal. Door het verlies van de eigen taal houdt een stam op als zodanig te bestaan en wordt hij een kaste binnen de Nepalese kastenmaatschappij.

In de *Mulukī Ain* worden de *Kirāntī*’s, waaronder de *Limbū*’s en de vele *Rāi* volkeren, als *māsine matvālī*, ‘knechtbare alcoholdrinkers’, geïnclassificeerd. Behalve de *Limbū*’s en de *Rāi* zijn er nog vele andere groepen die gelden als *māsine matvālī* kasten. Dat zijn de Tibeto-Birmaanse *Thāru*, *Hāyu* en *Cepāng* en Tibetoïde bevolkingsgroepen zoals de *Śerpā* en *Jirel*, evenals Indo-Arische stammen met een eigen taal zoals de *Kumāl*, *Danuvār* en *Darai*. Boven de *māsine matvālī* kasten in de hiërarchie van de *Mulukī Ain* staan de *namāsine matvālī*, ‘niet-knechtbare alcoholdrinkers’. Daar weer boven staan de *tāgādhārī* kasten, de dragers van het heilige koord of *janai*. Onder de *māsine matvālī* kasten staan de *pānī nacalne choi chiṭo hālnu naparne*, ‘aanraakbare maar water-onaanraakbare’ kasten en de *pānī nacalne choi chiṭo hālnu parne* kasten, oftewel de echt onaanraakbaren.

De *Nevārī*’s hebben een eigen oud op hindoeïstische leest geschoeid kastenstelsel waaraan reeds in de veertiende eeuw in de codex van *Jayasthiti Malla* vormgegeven was. In tegenstelling tot andere Tibeto-Birmaanse volkeren zijn de *Nevārī*’s geen stam volgens Gellners definitie. Zij vertegenwoordigen de oudste gehindoeïseerde beschaving in Nepal, met een eigen Sanskritische letterkundige traditie die uit de vroege Middeleeuwen dateert. Bij het opstellen van de *Mulukī Ain* werd de veel complexere stratificatie van het *Nevārī* kastenstelsel ingepast in het raamwerk van het nieuwe landelijke en multi-etnische kastenstelsel. Zo komen er verschillende *Nevārī* kasten, net als Indo-Arische kasten, in alle vijf hoofdlagen van de in de *Mulukī Ain* vastgelegde hiërarchie voor. Alle andere inheemse Tibeto-Birmaanse volkeren zijn ingedeeld in de laag van de *namāsine matvālī*, ‘niet-knechtbare alcoholdrinkers’, of die van de *māsine matvālī*, ‘knechtbare alcoholdrinkers’.

Tot de *tāgādhārī* behoren de hogere kasten van het Indo-Arische en van het *Nevārī* volksdeel. Dat zijn bijvoorbeeld de verscheidene *Brāhman*- ofwel *Bāhun*-kasten en de verschillende *Kṣatriya*- ofwel *Chetrī*-kasten, waaronder de in Nepal zo belangrijke *Rajpūt* of *Thakurī* subkaste. De *namāsine matvālī* kasten omvatten de *Guruṅ*, *Magar* en *Sunuvār* en een aantal *Nevārī* kasten. De *Guruṅ* en de *Magar* zijn Tibeto-Birmaanse volkeren die in het westen van het huidige Nepal inheems zijn. Vanaf de zestiende tot in de loop van de achttiende eeuw hebben de *Gorkhā*’s in het

westen oorlog gevoerd tegen de koninkrijken van de Guruṅ en de Magar. Nadat de Gorkhā's hun ervvijanden na eeuwenlange strijd hadden overwonnen, werden vele etnische Magar en Guruṅ in het Gorkhā leger opgenomen. De Sunuvār zijn het meest westelijke Kirāntī volk van oostelijk Nepal en hebben langer dan andere Kirāntī volkeren in contact gestaan met de Indo-Arische Gorkhā's. De Sunuvār werden reeds gedurende de regering van Pṛthvī Nārāyaṇ Śāh (*imperabat* 1742-1775) verslagen. Voor de goede orde, de Sunuvār worden in sommige versies van de Mulukī Ain ook als een *māsine matvālī* kaste geclassificeerd (Höfer 1979:45, 141).

Tot de *pānī nacalne choi chīṭo hālnu naparne*, 'aanraakbare maar water-onaanraakbare', kasten behoren verscheidene onreine ambachtelijke Nevārī en Indo-Arische kasten, zoals de Nevārī looiers- en slagerskasten, alsmede Mohammedanen en Europeanen. De *pānī nacalne choi chīṭo hālnu parne*, 'echt onaanraakbare', kasten omvatten onaanraakbare Nevārī's en Indo-Ariërs maar geen Kirāntī's of andere Tibeto-Birmaanse volkeren.

Ook bestond er een inwendige hiërarchie binnen de laag van de *māsine matvālī* kasten, waarbij de Lāpcā, Tāmāṅg, Śerpā en verschillende Bhoṭe (cis-Himalayisch Tibetaanse) bevolkingsgroepen boven de Kirāntī's stonden. Onder de Kirāntī's kwamen dan de Cepāṅg en Hāyu en de Indo-Arische Mājhi, Danuvār, Darai en Kumāl.

Deze indeling van Indo-Arische en Tibeto-Birmaanse volkeren, gecodificeerd in termen van een hindoeïstische kastenhiërarchie, heeft de maatschappelijke verhoudingen opgelegd die bepalend waren voor de richting van linguïstische assimilatie in Nepal. Nevārī, Guruṅ en Tāmāṅg kolonisten in de oostelijke Himalaya en de hogere Indo-Arische kasten leren niet of nauwelijks de taal van de inheemse Kirāntī's op wier stamland zij zich vestigen. De inheemse Kirāntī volkeren zien zich daarentegen gedwongen het Nepalees, de nieuwe *lingua franca*, te leren. Daartegenover ziet men dat alle Indo-Arische immigranten uit lage ambachtelijke kasten de plaatselijke inheemse taal leren van de Kirāntī's op wier stamland zij zich vestigen. Deze Indo-Arische ambachtelijke kasten zijn niet alleen ondergeschikt aan de Kirāntī's binnen de kastenhiërarchie van de Mulukī Ain maar ook nog economisch afhankelijk van de Kirāntī's.

Kinderen van lage Indo-Arische kaste worden in de oostelijke Himalaya tweetalig opgevoed: in hun Nepalese moedertaal en in de plaatselijke Kirāntī taal. Kirāntī's leren het Nepalees, de taal van de Bāhun (Brāhmaṇ) en de Chetrī (Kṣatriya). Hogere kasten spreken uitsluitend Nepalees. Zelfs Nevārī, Guruṅ en Tāmāṅg kolonisten in de oostelijke Himalaya worden in de Nepalese *lingua franca* opgevoed en spreken geen Nevārī, Guruṅ of Tāmāṅg. Het Nevārī, het Guruṅ en het Tāmāṅg worden slechts gesproken in de oorspronkelijke stamgebieden van deze Tibeto-Birmaanse volkeren in midden- en westelijk Nepal.

Ter adstructie van de hier beschreven processen zullen enkele kenmer-

ken van drie uiteenlopende Kirāntī gemeenschappen in de oostelijke Himalaya worden besproken.

Het geval van het Lohorung

Het Lohorung is een taal van de Oost-Kiranti groep. De ongeveer 5.000 sprekers van het Lohorung wonen in het district Saṅkhuvā Sabhā van oostelijk Nepal, in de dorpen Pānmā, Didiñ, Mālṭā, Ānlā, Heluvā en Kharanḍe. De Lohorung noemen hun stam *lohɔrun*, en hun taal *yakkhaba khap*, 'de yakkhaba taal'. Velen van hen zijn praktisch tweetalig en spreken naast hun moedertaal ook nog Nepalees. De Yāmphe en de Yāmpu zijn de naaste verwanten van de Lohorung, etnisch zowel als taalkundig. De Yāmphe en de Yāmpu noemen hun taal eveneens *yakkhaba khap*. Deze drie talen zijn echter slechts in beperkte mate onderling verstaanbaar. De Yāmphe en de Yāmpu wonen respectievelijk in de omgeving van Vāluñ en in de omgeving van Hedāñnā, in het district Saṅkhuvā Sabhā, ten noorden van het Lohorung gebied, aan de westoever van de Arūṅ.

De taalkundige situatie van de Lohorung is typerend voor die van de meeste Kirāntī gemeenschappen. Tweetaligheid is de norm, vooral onder de jongere generatie, maar de eerste taal die een Lohorung kind te horen krijgt is het Lohorung en niet het Nepalees. Als de meeste Kirāntī talen onderscheidt het Lohorung elf voornaamwoordelijke categorieën. Het Lohorung heeft een enkelvoud, dualis en meervoud in ieder van de drie personen. Daarnaast kent het Lohorung een exclusief/inclusief onderscheid in de eerste persoon.

De Nepalese kastenhiërarchie komt onder meer tot uitdrukking in het gebruik van specifieke voornaamwoorden in het Lohorung, in de linguïstische assimilatie die in het Lohorung gebied heeft plaatsgevonden, en in wie er aan bepaalde gemeenschappelijke activiteiten deelneemt.

Het dorsen en wannen van rijst wordt in het Kirāntī gebied met de hand gedaan. Een locale groep bestaande uit verwante Lohorung, niet noodzakelijk behorend tot dezelfde clan, en Indo-Ariërs uit de ambachtelijke kasten wijdt zich dagelijks, dinsdagen uitgezonderd, aan het dorsen op één of twee dorsvloeren, of *dāi*. Het dorsen en wannen van een *dāi* geschiedt buiten op de akkers. Omdat één *dāi* teveel werk is voor het gezin waaraan hij toebehoort, wordt iedere dag de *dāi* van een ander gezinshoofd door de locale groep afgewerkt. De samenstelling van de locale dorsgroep wisselt ietwat van dag tot dag omdat de verschillende locale dorsgroepen elkaar overlappen en één gezin aan meerdere andere gezinnen deelname aan dorsactiviteiten verschuldigd kan zijn.

Leden van de *tāgādhārī* en *namāsine matvālī* kasten maken zelden deel uit van een locale Lohorung groep. Oorzaken hiervan zijn onder andere dat *tāgādhārī* en *namāsine matvālī* ten eerste niet talrijk zijn in het Lohorung gebied en zich vaak beroepsmatig met handel bezighouden of een taak in het plaatselijke bestuur uitoefenen. Daarnaast gaat de voorkeur van *tāgādhārī* en *namāsine matvālī* kasten er naar uit om locale dorsgroe-

pen te vormen met andere leden van gelijke kaste. Wanneer leden van *tāgādhārī* en *namāsine matvālī* kasten deel uitmaken van een locale dorsgroep waartoe ook Lohorung behoren, wordt door deze hogere kasten geen Lohorung gesproken of verstaan en wordt er zowel Lohorung als Nepalees op de dorsvloer gesproken.

Normaal is dat de locale dorsgroepen bestaan uit Lohorung en uit Indo-Ariërs van *pānī nacalne*, 'water-onaanraakbare', kasten. Wanneer echt onaanraakbaren deel uitmaken van een locale Lohorung dorsgroep, eten zij wel mee maar moeten zij daarbij apart zitten. Alle Indo-Ariërs van water-onaanraakbare kasten op de dorsvloer spreken en verstaan Lohorung. Dit alles heeft een eigenaardige taalkundige situatie tot gevolg, waarbij er een linguïstische hiërarchie ontstaat met het Nepalees zowel bovenaan als onderaan. Terwijl de Lohorung Nepalees leren om te assimileren aan de *tāgādhārī* en *namāsine matvālī* kasten, leren de water-onaanraakbare Indo-Ariërs, wier moedertaal Nepalees is, het Lohorung.

Wanneer een linguïstisch geassimileerde water-onaanraakbare Indo-Ariër met een Lohorung spreekt over het Lohorung, spreekt hij van *kanim khap*, 'onze taal', waarbij hij inclusief 'ons', *kani*, gebruikt en niet exclusief 'ons', *kaṅka*. Een Lohorung gebruikt hetzelfde voornaamwoord wanneer hij het heeft tegen een linguïstisch geassimileerde water-onaanraakbare Indo-Ariër. Tegen echte onaanraakbaren, maar niet tegen aanraakbare water-onaanraakbaren, zegt een Lohorung echter *annam khap*, 'jullie taal', en bedoelt daarmee het Nepalees.

Het geval van het Limbu

In tegenstelling tot de meeste Kirāntī stammen zijn de Limbu's een talrijk volk. Er zijn zo'n 180.000 sprekers van het Limbu in oostelijk Nepal en in Sikkim; zij leven ten oosten van de Guphā Pokharī waterscheiding tot in het westen van Sikkim. Het uitgestrekte Limbu-talige gebied in de oostelijke Kirānt wordt in het Nepalees Limbuvān genoemd. Zoals alle Kirāntī volkeren hebben de Limbu's een eigen pantheon en een eigen sjamanistische godsdienst. De inheemse legenden en mythen worden van generatie op generatie in de vorm van uit het hoofd geleerde mondelinge overleveringen overgedragen. Het Limbu kent evenals iedere andere Kirāntī taal een woordenschat die rijk is aan termen en uitdrukkingen die de eigen eschatologische en bovennatuurlijke begrippen verwoorden en die de rituele symboliek en de activiteiten van bovennatuurlijke entiteiten aanduiden.

Binnen Limbuvān zijn er streken waar de Limbu's volledig geassimileerd zijn aan de landelijke *lingua franca* en ook zijn er streken waar verreweg de meeste bewoners zich niet of nauwelijks in het Nepalees kunnen uitdrukken. Er zijn ook streken, zoals het district Tehrathum, waar linguïstisch geassimileerde Limbu's en zij die de moedertaal trouw zijn gebleven naast elkaar wonen. Nepaleestalige etnische Limbu's hebben geen toegang tot de eigen Limbu mythen en legenden, omdat deze door

de *phedan₃ma*, de Limbu sjamaan, in het Limbu worden gereciteerd. Gewijde Kirāntī teksten worden bovendien niet in het Nepalees vertaald, omdat van deze teksten de vorm zelf gewijd is. Verder is de gewijde kennis van de stam niet voor hen bestemd die niet dezelfde voorvadergoden en -godinnen aanbidden. Bij de Limbu's heeft het verlies van de taal direct het verlies van de eigen godsdienst tot gevolg.

In het sjamanisme van de Limbu's onderscheidt men de *sam*, oftewel het bewustzijn, en de *hɔ₃sa*, hetgeen de manifestatie van de *sam* is in het lichaam van een levende mens. Wanneer de *hɔ₃sa* bij het overlijden het lichaam verlaat, verandert deze idealiter in een *khemma*. Alle *khemma*'s gaan naar *khamma-yar₃sa₃*. Zoals bij alle Kirāntī volkeren kan men zowel op gunstige als op ongunstige wijze komen te overlijden. Tot ongunstige manieren van sterven worden gerekend levend verbranden, verdrinken, sterven als gevolg van een val of in afzondering. Men kan ook sterven wanneer de *hɔ₃sa* nog 'onrijp' is, dat wil zeggen voordat het derde levensjaar voltooid is.

De Limbu eschatologie kent drie pathogene verschijningsvormen van de ontlichaamde ziel: de *so·gha*, de *sisam* en de *sugup*. Een *so·gha* is de ziel van een man of vrouw die door verdrinking, vuur of een val om het leven is gekomen. Een *so·gha* is bleek en groter en langer dan een mens. Hoewel een *so·gha* zelf geen kwaad berokkent, is de verschijning van een *so·gha* een slecht voorteken.

De term *sisam* is opgebouwd uit *si-*, de stam van het werkwoord *sima?*, 'sterven', en het nomen *sam*, 'ziel, bewustzijn'. Een *sisam* is de uitgetreden ziel van een zieke of van iemand die in afzondering is gestorven. In tegenstelling tot een *so·gha* lijkt een *sisam* sprekend op het lichaam dat het normaal bezielt of vroeger bezielde. De *sisam* van een zieke wordt vaak gesignaleerd ver van het lichaam. Op het moment van de verschijning ijlt de zieke of is hij buiten bewustzijn. De *sisam* van een zieke verricht meestal activiteiten die de zieke normaliter ook verricht, zoals hout hakken of hout sprokkelen, ploegen of water halen. Bij de *sisam* van iemand die in afzondering is gestorven gaat het om een soortgelijk verschijnsel, omdat iemand die helemaal alleen is op het moment dat hij zijn dood ziet naderen, uit angst te vroeg uit zijn lichaam treedt. De *sisam* van een overledene kan ziekte verwekken.

Een *sugup* ontstaat wanneer: (1) een 'onrijpe' *hɔ₃sa* van een kind dat vóór het voltooien van zijn derde levensjaar is gestorven het lichaam verlaat, (2) een vrouw op gewelddadige wijze om het leven is gekomen, (3) het verse bloed in het beenmerg van een overleden jonge vrouw aan de lucht is blootgesteld, en (4) iemand overlijdt die zijn leven lang in-slecht is geweest. De *sugup* manifesteert zich als klopgeest, die potten en pannen omgooit en onder de mensen ziekte en lichamelijk letsel teweegbrengt.

Ergens op het lichaam van een te vroeg gestorven kind wordt met een stuk houtskool een merk aangebracht. Te vroeg gestorven kinderen rein-carneren en zijn in hun nieuwe incarnatie te herkennen aan een moeder-

vlek die qua plaats, vorm en grootte overeenkomt met het met houtskool aangebrachte merk. Alleen te vroeg overledenen reïncarneren.

Evenals andere Kirāntī volkeren begraven de Limbu's hun doden. Nepalees-talige Limbu's cremen hun doden, ook wanneer zij in een gebied wonen waar de meeste Limbu's nog Limbu-talig zijn. Omdat het jonge bloed in het beenmerg bij het cremen in contact komt met lucht, wordt het cremen van vrouwen door de Limbu's beschouwd als een volledige breuk met de inheemse godsdienst. De *hoṛsa* van een gecremeerde vindt geen rust in het hiernamaals.

De *phedaryma* voert rituelen uit waarbij zieken genezen, vertoornde voorvadergoden worden bezworen en *sugup*, *sisam* en *so-gha* 'geblust' worden. Eenmaal geblust vindt een *sugup*, *sisam* of *so-gha* rust, maar kan nooit een *khemma* worden. Bij zulke rituelen wordt vaak het lichaam van de gestorvene of delen daarvan opgegraven en vervolgens òf tijdens het ritueel verbrand òf na het ritueel weer begraven. Omdat er niets van het lichaam overblijft na het cremen, beschikt de *phedaryma* nauwelijks over middelen om de aldus ontstane *sugup* te blussen.

Het geval van het Dumī

De taalkundige en culturele situatie van de Dumī kenschetst het lot dat alle Kirāntī volkeren te wachten staat. De Dumī's wonen in het district Khoṭān in de Sagarmāthā zone van oostelijk Nepal. Het Dumī gebied vormt slechts een deel van het district Khoṭān en beperkt zich tot vijf *pañcāyat* grenzend aan de Tāp en Rāva. Deze zijn: Bāksilā, Sapteśvara, Sasarkā, Khārmī en Mākṣā. Er wonen zo'n 200.000 mensen in het district Khoṭān, maar het totale aantal etnische Dumī's kan op ongeveer 10.000 worden geschat. Etnische Dumī zijn thans een minderheid geworden in het enige gebied waar zij inheems zijn.

Bij de Dumī's is de gehele jonge generatie Nepaleestalig. Veel Dumī's van middelbare leeftijd kennen nog een beetje Dumī maar spreken gewoonlijk Nepalees. De Dumī woorden die zij kennen, spreken zij met een Nepalese fonologie uit, waarbij een aantal fonemische distincties wegvalen. *Sṛ* 'brandhout', en *su* 'vlees', worden door Dumī's van middelbare leeftijd beide als *su* uitgesproken, daar het Nepalees het foneem /i/ niet kent. Slechts de bejaarde generatie heeft als kind het Dumī als eerste taal geleerd en spreekt Dumī als moedertaal. Het aantal Dumī's dat Dumī spreekt lag in 1986 rond de vijftien. Hiervan waren er maar negen in staat dagelijks Dumī te spreken. Dat waren zij die binnen loopafstand woonden van het huis van Bhīmal Siṅ, de oppersjamaan in het dorp Halkhum. Alleen voor de in 1914 geboren Bhīmal Siṅ, zijn vrouw en oudere broer en de oudere zus van zijn vrouw en een aantal bejaarde burens is Dumī de dagelijkse omgangstaal.

De leerling van Bhīmal Siṅ treedt ook op als sjamaan maar kent op een aantal termen na geen Dumī. De oude mannen kennen vele lange mythen, die zij in het Dumī reciteren in een tremolo 'geitenstem'. Niemand van

middelbare leeftijd is in staat één van deze mythen te reciteren, en de inhoud ervan is bij de jongere generatie volstrekt onbekend. Het inheemse pantheon wordt bevolkt door oergoden, voorvadergoden en huisgoden. De namen van de meeste van deze goden zijn de Dumí's van middelbare leeftijd niet bekend, laat staan de betekenis en onderlinge verhouding van de goden tot elkaar binnen het pantheon. Een beschrijving van het inheemse Dumí pantheon en een aantal van de mondelinge overleveringen worden gegeven in *A Grammar of Dumí* (Van Driem 1990c).

De Dumí gemeenschap in en om het dorpje Halkhum voert met behulp van de sjamanen diverse jaarlijks terugkerende religieuze rituelen uit. In andere delen van het Dumí gebied zijn inheemse sjamanistische rituelen geheel vervangen door Hindoe rituelen of daaraan aangepast. Tot de inheemse rituelen behoort het brengen van bloedoffers, in vroeger tijden ook mensenoffers. In het grijze verleden werd jaarlijks een pasgeboren kind als offer gebracht aan de oergodin Simnim. Het kind werd in een afgrond geworpen bij Halkhum bovenop de bergkam tussen de Rāva en de Tāp. Het geofferde kind heette een *pari-tsuʔu*, een 'pari-kind'. *Pari* is de oermaterie die als damp opsteeg uit de Oerzee en de dampkring vormde en als schuim neersloeg op het oppervlak van de Oerzee en aldus het vaste land vormde.

De menselijke ziel ofwel *ho₃sa* en alle bovennatuurlijke wezens bestaan uit ongedifferentieerde *pari*, dat wil zeggen *pari* in zijn oorspronkelijke vorm. Bij het ten offer brengen van een *pari-tsuʔu* ontstijgt de *ho₃sa* van het kind het in de afgrond geworpen lichaam in de vorm van *pari*, hetgeen Simnim behaagt. Bejaarde Dumí's zeggen zich te herinneren dat ambtenaren van de centrale regering in Kāthmāṅdū destijds hun ouders het brengen van zulke mensenoffers verboden. Woorden als *pari* en *pari-tsuʔu*, en de begrippen die zij vertolken, zijn bij de jonge generatie onbekend.

Een ander voorbeeld van het teloor gaan van traditionele kennis betreft de gele parasitaire klimplant *Cuscuta reflexa*. Deze plant heet in het Dumí *mindiri* en in het Nepalees *ākāśbeli*. Volwassen mannen werd in vroeger tijden na hun inwijding verteld wat de ware naam van deze plant is. Terwijl de vrouwen en kinderen deze plant onder de naam *mindiri* kennen, kennen de ingewijde mannen hem als Ri-be-m, de naam van de Oermoeder en moeder van Na-ye-m in de Dumí scheppingsmythe. De symboliek ligt in de vorm van de plant. *Cuscuta reflexa* heeft wortels noch bladeren en zit als een onontwarbare kluwe stengels in de toppen van bomen en struiken. De vorm van de plant, zonder begin en zonder einde, weerspiegelt de complexiteit en de vervlochtenheid van alles in het heelal, alles dat uiteindelijk via haar dochter Na-ye-m uit de schoot van de Oermoeder Ri-be-m tot aanzijn geroepen is. De ware naam van de *mindiri* en de symboliek ervan is bij de mannen van middelbare leeftijd onbekend. Weinig mannen van middelbare leeftijd kennen de godin Ri-be-m. De betekenis van de *mindiri* en ook die van andere planten zoals de *ri-sipham*

of *Rhus semialata* (Nepalees *bhak amilo*) is bij de jongere generatie volwassenen volstrekt onbekend.

De Dumī's worden onderverdeeld in verschillende exogame geslachten of *sa-me* (Nepalees *pāchā*, Engels *clan*). Iedere *sa-me* wordt onderverdeeld in *supe?*, 'families' (Nepalees *thar*), met dezelfde achternaam. Prominente Dumī *supe?* zijn *Āmatsu*, *Ho-di*, *Horosi*, *Muraho?*, *Rimdu*, *Ronkosī*, *Rotkī*, *Sarasī* en *Sotma*. Alle bejaarde Dumī's kennen nog hun *supe?*, maar de generatie van middelbare leeftijd gebruikt bij wijze van achternaam geen familienamen meer maar geslachtenamen als *Bīræsmi* of *Tsosmi*. De geslachtenamen *Bīræsmi* en *Tsosmi* worden door Dumī's van middelbare leeftijd op zijn Nepalees uitgesproken als *Brasmī* en *Casmī*. De jonge generatie volwassenen gebruikt het etnoniem *Dumī*, of nog vaker de zeer algemene term *Rāī* als achternaam. Dumī's van de jongere generatie kennen in sommige gevallen hun eigen geslachtenaam niet meer; slechts bij hoge uitzondering kennen zij hun eigen oorspronkelijke familienaam.

De oude familienamen en geslachtenamen herbergen belangwekkende etyma. Bijvoorbeeld het eerste lid van de familienaam *Muraho?* wordt door bejaarde Dumī-taligen in verband gebracht met *mīr*, de Dumī benaming voor de gepigmenteerde glashaartjes op de bladscheden die de internodiën van bamboeplanten bedekken. Dit zwarte *mīr* veroorzaakt jeuk en uitslag en de symboliek ligt in de vermeende prikkelbaarheid en vechtlust van de *Muraho?* voorvaders. De geslachtenaam *Bīræsmi* is een samenstelling van *bīræs*, 'lombok', en *mi*, 'mens'. Het verlies van geslachten- en familienamen is bij de Limbu's en Lohorung minder ver gevorderd, maar de neiging bestaat de oude namen te vervangen door etnoniemen zoals *Rāī* of *Limbū* of door pseudo-etnoniemen zoals het door veel Limbu's aangemeten *Subbā*. Vroeger was een *subbā* een regeringsambtenaar in het Kirāntī gebied, met zowel bestuurlijk als militair gezag. In de krijgsmacht stond de *subbā* in rang onder de *sardār* en bij het innen van belastingen stond de *subbā* onder de *devān* maar boven de *jamindār*. *Devān* is een ietwat uit de mode geraakt pseudo-etnoniem dat vroeger vaak door de Yakkha's werd gebruikt.

De inheemse verwantschapsterminologie van de Dumī's weerspiegelt een geheel ander verwantschapssysteem dan de indeling geïmpliceerd door de Nepalese termen van verwantschap. Zo onderscheidt het Nepalees tussen de kinderen van des sprekers zuster – *bhānjo* of *bhānij*, 'zusters zoon', en *bhānjī*, 'zusters dochter' – en de kinderen van des sprekers broer – *bhatijo*, 'broers zoon', en *bhatijī*, 'broers dochter'. Het terminologische onderscheid dat in het Dumī wordt gemaakt berust niet op de sekse van de verbindende verwant, maar is net als in andere Kirāntī talen afhankelijk van overeenstemming of verschil in de sekse van de spreker met die van de verbindende verwant. Een vrouwelijke spreker noemt in het Dumī de kinderen van haar broers *yaṅsu*, terwijl de kinderen van haar zusters terminologisch gelijk staan aan haar eigen kinderen: *tsu?u*, 'kind, zoon, dochter'. Voor een mannelijke spreker is dit net andersom en staan de

kinderen van zijn broers terminologisch gelijk aan zijn eigen kinderen, *tsuʒu*, terwijl de kinderen van zijn zusters voor hem *yaʒsu* zijn.

Omdat ik in *A Grammar of Dumi* uitvoerig inga op het verwantschapssysteem van de Dumi's, zal ik hier volstaan met enkele opmerkingen. Nepaleestalige jongere Dumi's gebruiken vaak inheemse verwantschapstermen zoals *delme*, 'echtgenote van jongere broer, echtgenote van zoon, echtgenote van de zoon van zuster of broer', en *pipi*, 'grootmoeder', ook wanneer zij op deze termen na verder geen Dumi kunnen verstaan. Hier lijkt het alsof een specifiek onderdeel van het lexicon enige tijd stand houdt bij Dumi's die hun taal verder niet meer kennen, maar de meeste inheemse verwantschapstermen zijn behalve bij bejaarde Dumi-taligen volkomen in de vergetelheid geraakt. Zo heeft het leenwoord *da-dze*, van Nepalees *dājyū*, 'oudere broer', de inheemse term voor 'oudere broer', *wa-tto*, bij de jongere generatie geheel verdrongen.

Het oorspronkelijke Kirānti huwelijk was wat in het Nepalees een *corī bihā*, 'schaking', heet. Traditioneel heeft een man recht op een ongehuwde vrouw die hij begeert en ontvoert, althans onder bepaalde voorwaarden. Een ontvoering houdt geen verkrachting in. De ontvoerde bruid *in spe* wordt door de man naar zijn ouderlijk huis gevoerd. Van wezenlijk belang is de wens van de toekomstige bruid. Indien zij voorstander blijkt van de voorgenomen bruiloft, kan dit zelfs eventuele bezwaren van haar ouders ongeldig maken.

Indien haar ouders geen bezwaar aantekenen tegen de voltrekking van het voorgenomen huwelijk, worden afgezanten naar de bruid *in spe* gestuurd om vast te stellen of zij wel of niet in de echt wil treden met haar ontvoerder. Deze afgezanten worden door belanghebbende partijen zoals de ouders van de bruid aangewezen, maar ook mag een belanghebbende zichzelf aanwijzen. Traditioneel mag een Kirānti bruid niet trouwen buiten haar wil.

Het huwelijk zelf wordt binnenshuis in intieme kring onder leiding van de sjamaan voltrokken. Slechts de ouders, grootouders en broers en enkele intieme vrienden wonen de plechtigheid bij. Het sobere karakter van een traditionele bruiloft steekt scherp af tegen het openbare karakter van een Hindoe huwelijk; de hele gemeenschap neemt daarbij onder muzikale begeleiding deel aan een processie en andere feestelijkheden. In de afgelopen tien jaar heeft er volgens de Dumi's maar één traditionele bruiloft plaatsgevonden. Tegenwoordig voltrekken de meeste Dumi's het huwelijk volgens Hindoe gebruik.

Slotwoord

In het voorafgaande heb ik getracht een beeld te geven van hoe, in de situatie waar de Kirānti volkeren van de oostelijke Himalaya heden in verkeren, de verdwijning van de inheemse taal direct de verdwijning van de inheemse cultuur tot gevolg heeft. Etnische gewoonten die na linguïstische assimilatie overblijven zijn ontdaan van de oorspronkelijke betekenis

die zij aan het organische stelsel van de inheemse godsdienst en cultuur ontleenden. Terwijl de Limbu en de Lohorung aan invloeden van de Hindoe beschaving blootstaan, vertegenwoordigt de toestand waarin de Dumi en hun taal verkeren, een situatie *in extremis*. Daar de bestudering van inheemse culturen van grote waarde is voor de moderne antropologie, verdient grondige bestudering van de met uitsterven bedreigde Kirāntī talen en het optekenen van de mondelinge overleveringen van deze volkeren de hoogste prioriteit.

GERAADPLEEGDE LITERATUUR

- Āryāḷ, Īsvararāja, 2040*, *Nayā Nepālko Itihās*, Kāthmāṇḍū: Ratna Pustaka Bhaṇḍār.
- Dawkins, Richard, 1976, *The Selfish Gene*, Oxford: Oxford University Press.
- , 1982, *The Extended Phenotype*, Oxford: Oxford University Press.
- Driem, Sjors van, 1987, *A Grammar of Limbu*, Berlin: Mouton de Gruyter. [Mouton Grammar Library 4.]
- , 1988, 'The Verbal Morphology of Dumi Rai Simplicia', *Linguistics of the Tibeto-Burman Area* 11-1:134-207.
- , 1990a, 'An Exploration of Proto-Kiranti Verbal Morphology', *Acta Linguistica Hafniensia* 22-2:41-50.
- , 1990b, 'The Fall and Rise of the Phoneme /r/ in Eastern Kiranti', *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* LIII-1:83-86.
- , 1990c, *A Grammar of Dumi*, Berlin: Mouton de Gruyter. [Mouton Grammar Library.]
- , *The Languages of the Central Himalayas; A Cultural and Linguistic History of Nepal, Sikkim and Bhutan*. [Ongepubliceerd ms.]
- , 'Le proto-kiranti revisité; Morphologie verbale du lohorung', *Acta Linguistica Hafniensia* 24. [Nog niet verschenen.]
- Gellner, David N., 1986, 'Newar: Caste and Identity', *Archives Européennes de Sociologie* XXVII-1:102-148.
- H.M.G. Nepal, 1988, *Statistical Pocket Book*, Kathmandu: Central Bureau of Statistics (National Planning Commission Secretariat), His Majesty's Government Nepal.
- Hagège, Claude, 1987, *Le français et les siècles*, Paris: Éditions Odile Jacob.
- Höfer, Andrés, 1979, *The Caste Hierarchy and the State in Nepal; A Study of the Muluki Ain of 1854*, Innsbruck: Universitätsverlag Wagner.
- Kortlandt, Frederik H.H., 1985, 'A Parasitological View of non-Constructible Sets', in: Ursula Pieper and Gerhard Stickel (eds), *Studia Linguistica Diachronica et Synchronica: Werner Winter Sexagenario Anno MCMLXXXIII Gratis Animis ab eius Collegis, Amicis Discipulisque Oblata*, pp. 477-483, Berlin: Mouton de Gruyter.
- Kozlovsky, Daniel G., 1974, *An Ecological and Evolutionary Ethic*, Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall.
- Saussure, Ferdinand de, 1987, *Cours de linguistique générale*, Paris: Payot.
- Wilson, Edward O., 1978, *On Human Nature*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.

* Het jaar *Vikram Samvat* 2040 komt in onze jaartelling bij benadering overeen met de tweede helft van 1983 en het begin van 1984.